ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ARMENIAN STUDIES TODAY AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Միջազգային համաժողով
Երևան, 15-20 սեպտեմբերի, 2003 թ.
International Congress
Yerevan, September 15-20, 2003

Զեկուցումների ժողովածու
Collection of papers

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳՈՐԾՈՆ

Նիկոլայ Հովհաննիսյան
Հայաստան

Հայաստանի միջազգային համակարգի գործոն լինելու հանգամանքը կապված է ստրատեգիական բնույթի այն փոփոխությունների հետ, որոնք տեղի ունեցան XX դարի 90-ական թվականներին-XXI դարի սկզբներին: Նկատի ունենք սառը պատերազմի ավարտը, Խորհրդային Միության փլուզումը, բազմակենտրոն աշխարհի վերածումը միակենտրոնի, խորհրդային տարածքում նոր, անկախ պետությունների ձևավորումը և այն:

Նորանկախ պետությունների շարքը համալրեց նաև Հայաստանը, որը միջազգային ասպարեզում որպես ինքնիշխան պետություն հայտնվեց 1991թ. սեպտեմբերի 21-ին: Դա հայ ժողովրդի համար ոչ թե ձևական բնույթ կրող իրադարձություն էր, այլ պատմական կարևոր նշանակություն ունեցող երևույթ, որն իր հետ բերեց բազում նոր հիմնախնդիրներ, այդ թվում և կապված միջազգային հարաբերությունների հետ:

Միջազգային հարաբերությունների ասպարեզում իր ողջ սրությամբ Հայաստանի Երրորդ հանրապետության առջև կանգնեց այն հարցը, թե նա ի՞նչ դերակատարում կարող է ունենալ ժամանակակից աշխարհում, ո՞րն է նրա տեղն ու դերը մոտ 200 պետություններից կազմված միջազգային համագործակցության մեջ: Այլ կերպ ասած, արդյո՞ք Հայաստանն իրենից ներկայացնում է որոշակի գործոն, թե՞ ոչ: Այս հարցում միասնական տեսակետ գոյություն չունի: Ոմանք անգամ գտնում են, թե քանի որ Հայաստանը փոքր հանրապետություն է և հարուստ չէ բնական հանածոներով, ուստի հազիվ թե արդարացված լինի խոսել Հայաստանի մասին որպես միջազգային գործոնի: Այս տեսակետը քննադատության չի դիմանում և ընդունելի չէ:

Նշենք նաև, որ գործոնի հարցը կամ միջազգային հարաբերություններում այս կամ այն պետության տեղի ու դերի հարցը, կանգնեց առանց բացառության բոլոր նախկին խորհրդային և արևելաեվրոպական հանրապետությունների առջև, և դա բնորոշ չէ միայն Հայաստանի Երրորդ հանրապետությանը: Սակայն նրանցից յուրաքանչյուրն այդ հարցը լուծում է յուրովի, ելնելով իր պատմական ժառանգությունից, հնարավորություններից, տնտեսական ու քաղաքական ներուժից, աշխարհագրական դիրքից, քաղաքական շրջապատից և այլ հանգամանքներից:

Այս տեսակետից մոտենալով արծարծվող հարցին, մեր ուսումնասիրությունները մեզ հանգեցրել են այն եզրակացության, որը Հայաստանը որոշակի գործոն է, որը նա իրականացնում է աշխարհաքաղաքական (գեոպոլիտիկ), ռազմաքաղաքական, կոմունիկացիոն-տնտեսական մակարդակներով: Նրա՝ որպես գործոնի նշանակությունը, կարևորում է նաև Սփյուռքի գոյությունը:

Համառոտակի կանգ առնենք այդ հարցերի լուսաբանության վրա:

Նախ, աշխարհաքաղաքական գործոնի հարցը:

Խորհրդային Միության լուծարումից հետո, լայն հնարավորություններ ստեղծ-
վեցին մի շարք պետությունների համար Անդրկովկաս ներթափանցելու և այդ տա-
րածաշրջանում իրենց դիրքերն ամրապնդելու համար: Այդ նպատակով բացահայտ
պայքար ծավալվեց Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի, ապա նաև ԱՄՆ-ի և
Արևմտյան Եվրոպայի առաջատար երկրների միջև: Սակայն գլխավոր դերակատար-
ները, այնուամենայնիվ, հանդիսանում են Ռուսաստանը, Թուրքիան և Իրանը, ո-
րոնք անմիջապես սահմանակից են Անդրկովկասին և առավել շահագրգռված են
Անդրկովկասում տիրապետող դիրքեր գրավելու հարցում: Այդ քաղաքական նպա-
տակների իրագործման համար նրանք կարիք ունեն հաստատելու սերտ բարեկա-
մական հարաբերություններ անդրկովկասյան հանրապետությունների հետ:

Ռուսաստանի համար, քաղաքական որոշ իրողությունների հետևանքով, ստրա-
տեգիական գործոն դարձավ Հայաստանը: Բայց դա չի նշանակում, թե Ռուսաս-
տանը կամավոր ընտրություն կատարեց հօգուտ Հայաստանի, հրաժարվելով վրա-
ցական կամ ադրբեջանական գործոնից: Ռուսաստանն, անկասկած, կցանկանար
օգտագործել այդ երկու գործոնները ևս: Սակայն դա չստացվեց, քանի որ Վրաս-
տանը և Ադրբեջանը գրավեցին հակառուսական դիրքորոշում, որը երբեմն հաս-
նում էր թշնամության աստիճանի:

Այդ ժամանակաշրջանում դրված էր Անդրկովկասում Ռուսաստանի մնալ-չմնա-
լու հարցը: Եվ ստրատեգիական այդ կարևոր խնդիրը Ռուսաստանին հաջողվեց
դրականորեն լուծել շնորհիվ հայկական գործոնի: Ռուսաստանի և Հայաստանի
միջև հաստատվեցին բարեկամական և ստրատեգիական հարաբերություններ, ո-
րոնք դաշնակցային բնույթ են կրում: Իսկ դա իր հերթին բարձրացրեց հայկական
գործոնի կշիռը և Հայաստանի նշանակությունը Ռուսաստանի աչքում: Հենվելով
հայկական գործոնի վրա, Ռուսաստանը կարողացավ ապահովել իր ներկայութ-
յունն Անդրկովկասում, որի հետևանքով ձախողվեցին Ռուսաստանն Անդրկովկա-
սից դուրս մղելու ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ծրագրերը: Ռու-
սաստանի դուրս մղումն Անդրկովկասից զգալիորեն կփոխեր ստրատեգիական ի-
րադրությունն Անդրկովկասում՝ ի վնաս Հայաստանի:

Հայ-ռուսական մերձեցումը և համագործակցությունը ստացվեց նաև այն պատ-
ճառով, որ դա համապատասխանում է Հայաստանի ազգային-պետական շահե-
րին, ավելի բարենպաստ պայմաններ ստեղծում Հայաստանի ազգային անվտան-
գության համար, կանխում կամ չեզոքացնում Հայաստանի համար վտանգավոր
քաղաքական կոմբինացիաները, նպաստում քաղաքական կայունության հաստատ-
մանը Անդրկովկասում և Մերձավոր ու Միջին Արևելքում:

Հայկական գործոնի նշանակությունը կարևոր է նաև Անդրկովկասում Իրանի քա-
ղաքականության մեջ: Անդրկովկասում բավականին բարդ իրադրություն է ստեղծ-
վել Իրանի համար: Ավանդաբար այստեղ պայքար է ընթանում Իրանի և Թուրքիա-
յի միջև: Խիստ լարված են հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ: Իրանը չի կարող
հենվել Ադրբեջանի վրա, քանի որ ադրբեջանական գործոնն ի նպաստ Թուրքիայի
է: Մյուս կողմից, ադրբեջանական պաշտոնական և ոչ պաշտոնական շրջաններում
փայփայում են «Մեծ Ադրբեջանի» ստեղծման ծրագիրը, որը նախատեսում է Իրա-
նի Հյուսիսային Ադրբեջան կոչվող տարածքը միացնել Ադրբեջանի հանրապետութ-
յանը (Բաքու):

Իրանը չի կարող հենվել նաև վրացական գործոնի վրա, քանի որ Վրաստանն
իր հարաբերություններում նախապատվությունը տալիս է Թուրքիային և Ադրբե-
ջանին:

Այսպիսի պայմաններում Իրանի համար մեծ նշանակություն ձեռք բերեց հայ-
կական գործոնը: Իրանի և Հայաստանի միջև հաստատվեցին նրանց ազգային-
պետական շահերին համապատասխանող բարիդրացիական հարաբերություններ,
որի շնորհիվ Իրանը կարողացավ ապահովել իր ներկայությունն Անդրկովկասում,
ազդել Անդրկովկասում քաղաքական մթնոլորտի ձևավորման վրա, խոչընդոտել
թուրքական ազդեցության ուժեղացմանը և այլն: Իսկ Հայաստանը կարողացավ
Իրանի հետ համագործակցելու ուղիով զգալիորեն մեղմացնել թուրք-ադրբեջա-
նական շրջափակման հետևանքները: Իրանական միջանցքը Հայաստանի համար
դարձավ կարևոր ելք դեպի արտաքին աշխարհ:

Այսպիսով, հայկական գործոնը վճռական դեր է խաղում Ռուսաստանի և Իրանի
Անդրկովկասյան քաղաքականության մեջ և տարածաշրջանում ուժերի նոր հավա-
սարակշռության ձևավորման գործում:

Հայկական գործոնը նշանակություն ունի նաև Վրաստանի համար՝ նրա տա-
րածքային ամբողջականությունը պահպանելու տեսակետից: Հայտնի է, որ Աբխա-
զիան և Հարավային Օսեթիան փաստորեն գտնվում են Թբիլիսիի վերահսկողութ-
յունից դուրս: Հայտնի է նաև, որ որոշակի հիմնախնդիրներ գոյություն ունեն նաև
հայերով բնակեցված Ջավախքում: Կարելի է ասել, որ իրական վտանգ գոյություն
ունի Վրաստանի տերիտորիալ ամբողջականության պահպանման խնդրում: Նման
արտակարգ բարդ իրավիճակում կարևորվում է հայկական գործոնի նշանակութ-
յունը՝ կապված այն բանի հետ, թե ինչպիսի դիրք է գրավում Հայաստանը Ջավախ-
քի հարցում: Հայաստանի ղեկավարությունը բազմիցս հավաստել է, որ Հայաստա-
նը որևէ տերիտորիալ պահանջ չունի Վրաստանից և հարգում է նրա տերիտորիալ
ամբողջականությունը: Վստահաբար կարելի է ասել, որ հայկական գործոնն իր
որոշակի ներդրումն ունի Վրաստանի միջէթնիկական բախումները կանխելու և տե-
րիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու գործում:

Հայաստանն իր հերթին շահում է հայ-վրացական բարեկամական հարաբերութ-
յունների պահպանումից և խորացումից:

Կարելի է ասել, որ Ռուսաստանի, Իրանի և Վրաստանի առնչությամբ հայկա-
կան գործոնն իրականացնում է կառուցողական՝ կոնստրուկտիվ ֆունկցիա, և որ-
պես այդպիսին նպաստում է կայունության ու համագործակցության հաստատմա-
նը անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջա-
նում:

Այլ, յուրահատուկ դերակատարում ունի հայկական գործոնը Թուրքիայի և Ադր-
բեջանի հետ փոխհարաբերություններում: Թուրքիայի և Ադրբեջանի դեպքում հայ-
կական գործոնը իրականացնում է կանխարգելիչ կամ զսպիչ ֆունկցիա, որը պայ-
մանավորված է Հայաստանի նկատմամբ թուրքական այդ երկու պետությունների
թշնամական քաղաքականության հետ: Թուրքիան շրջափակման է ենթարկել
Հայաստանը և իր հետ հարաբերությունները կարգավորելու համար Հայաստանին
երեք նախապայման է առաջադրում՝ հրաժարվել Թուրքիայի նկատմամբ տերիտո-
րիալ պահանջներից, Թուրքիային մեղավոր չճանաչել հայոց ցեղասպանության
հարցում և չպաշտպանել Ղարաբաղը այն պայքարում, որ նա մղում է հանուն իր
ազատության և իրավունքների: Հայաստանը մերժում է այս բոլոր նախապայման-
ները, և Թուրքիան ոչինչ չի կարողանում անել վերացնելու կամ նվազեցնելու հայ-
կական գործոնի նշանակությունն այս հարցերում: Ընդհակառակը, հայկական գոր-
ծոնը վճռական դեր է խաղում հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և
Ղարաբաղի ազգային անվտանգության ապահովման գործում:

Ասվածին պետք է ավելացնել նաև այն կարևոր դերակատարումը, որ հայկա-
կան գործոնն ունի պանթուրքիզմի քաղաքականության իրականացումը ձախողութ-
յան մատնելու գործում: Հայկական գործոնը կանգնած է պանթուրքիզմի քաղա-
քականության ճանապարհին, որը մեծ վտանգ է ներկայացնում ոչ միայն հայերին
և Հայաստանին, այլև Ռուսաստանին, Իրանին, արաբական երկրներին և այլ ժողո-
վուրդների: Եվ պանթուրքիզմի ջատագովների բոլոր սերունդներին մինչև օրս չի
հաջողվել հաղթահարել պանթուրքիզմի ճանապարհին կանգնած հայկական պատ-

նեշը:

Հայկական գործոնը, ինչպես նշվեց, կանխարգելիչ առաքելություն է իրագործում նաև Ադրբեջանի նկատմամբ՝ կապված առաջին հերթին Լեռնային Ղարաբաղի հետ: Արցախահայերի տպավորիչ ռազմական հաղթանակները, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կազմավորումը, նրա de facto անկախ կարգավիճակը և այլն, ուղղակիորեն կապված են հայկական գործոնի, Հայաստանի Հանրապետության գոյության, օգնության և պաշտպանության հետ: Շնորհիվ դրա, ձախողվեցին Ադրբեջանի բոլոր փորձերը կրկին իր տիրապետությունը հաստատելու Ղարաբաղի վրա:

Հայկական գործոնի ֆունկցիոնալ բաժանումը կառուցողականի և կանխարգելիչի պայմանական է: Հայկական գործոնը, նրա նշանակությունը և դերը, նրա ազդեցության աստիճանն իրականում պետք է դիտարկել իր ամբողջության մեջ: Իսկ այդ դեպքում, համոզված կարելի է ասել, որ հայկական գործոնը որպես անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան աշխարհաքաղաքական բաղադրատարր, բնավ էլ արհամարհելի չէ:

Այդ հանգամանքը հիանալի են գիտակցում Եվրամիության մեջ միավորված երկրները և ԱՄՆ-ը: Նրանք կարևորում են ինչպես առանձին-առանձին վերցրած հայկական և համապատասխանաբար վրացական ու ադրբեջանական գործոնները, այնպես էլ Հարավային Կովկասն ամբողջությամբ վերցված:

Եվրախորհրդի համար Հարավային Կովկասը բնական կամուրջ է, որը Եվրոպան ամենակարճ և ամենահարմար ճանապարհով կապում է Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, Կասպիական ավազանի և հարավարևելյան Ասիայի հետ: Ուստի նա շահագրգռված է, որ այս տարածաշրջանում լինի կայունություն, զարգանան ազատ, շուկայական հարաբերությունները, հաստատվեն քաղաքացիական հասարակություններ և ընդունվեն եվրոպական արժեքները:

Այս տարածաշրջանի կարևորության մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ 2004թ. հունիսի 14-ին Եվրախորհրդի Ընդհանուր հարցերի և արտաքին քաղաքականության Խորհուրդը Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանն ընդգրկեց «Ընդարձակ Եվրոպա: Նոր Հարևաններ» ծրագրի մեջ:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր արտաքին քաղաքականության մեջ քաղաքական և տնտեսական առումներով մեծ նշանակություն է տալիս հարաբերությունների զարգացմանը Եվրախորհրդի հետ և նրա գերակա նպատակներից մեկը ԵՄ անդամ դառնալն է:

Ինչ վերաբերում է ԱՄՆ-ին, ապա նրա հետաքրքրությունը Հայաստանի Հանրապետությունը և, ամբողջությամբ վերցրած, Անդրկովկասի նկատմամբ, կարծում ենք, ավելի շատ աշխարհաքաղաքական է, որը սերտորեն աղերսվում է Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, այդ թվում նոր ձևավորվող «Մեծ Մերձավոր Արևելքի» և Եվրասիական տարածքի կազմավորման ծրագրերի հետ: Ստրատեգիական բնույթի այդ ծրագրերի իրականացման մեջ ԱՄՆ-ը նշանակալի տեղ է հատկացնում Հայաստանին՝ մանավանդ հայ-թուրքական, հայ-ռուսական հարաբերությունների և հարակից այլ հարցերի առումով:

Հայաստանի Հանրապետությունը նաև տարածաշրջանային նշանակալի ռազմաքաղաքական դերակատարում ունի: ՀՀի ռազմական ներուժը, ճիշտ է, սահմանափակ է, եթե համեմատելու լինենք Թուրքիայի և Իրանի հետ: Բայց, այդուհանդերձ, նրա զինված ուժերը ԼՂՀ-ի բանակի հետ միասին, այսօր ամենահզորն են Անդրկովկասում: Եվ տարածաշրջանի երկրները, կամա թե ակամա, հարկադրված են հաշվի նստել դրա հետ: Այս հանգամանքը հայկական գործոնին տալիս է անդրկովկասյան-մերձավորարևելյան տարածաշրջանում կայունությանը նպաստող ֆունկցիա, մանավանդ, եթե հաշվի առնենք Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի չկարգավորված լինելու հանգամանքը:

Հայկական ռազմաքաղաքական գործոնի կարևորությունն առաջինն ըստ արժանվույն գնահատեց Ռուսաստանը, որը դիմեց մի եզակի քայլի. 1997թ. օգոստոսի 29-ին Ռուսաստանի և Հայաստանի միջև ստորագրվեց «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմանագիր»: Հայաստանը միակ երկիրն է, որի հետ Ռուսաստանը կնքել է նման պայմանագիր, որի համաձայն, կողմերը պարտավորվում են միմյանց ցույց տալ անհրաժեշտ ռազմական օգնություն՝ կողմերից մեկի դեմ որևէ պետության կամ պետությունների խմբի կողմից ագրեսիայի դեպքում: Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության կարևոր օղակն է հանդիսանում Հայաստանի կողմից Ռուսաստանին ռազմական բազա տրամադրելը: Եվ, վերջապես, Հայաստանը Ռուսաստանի, Բելառուսի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի և Ղրղզստանի հետ միասին մտնում է Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության մեջ: Ընդ որում, Ռուսաստանի և Հայաստանի վրա է դրված այդ երկրների հարավային ստրատեգիական ուղղության անվտանգության ապահովման պատասխանատվությունը:

Ռուս-հայկական ռազմական համագործակցությունը, լինելով Ռուսաստանի կողմից հայկական ռազմական գործոնի կարևորության ճանաչման արտահայտություն, ինքնին ավելի է արժեքավորում և բարձրացնում Հայաստանի ստրատեգիական նշանակությունը Անդրկովկասում և Մերձավոր Արևելքում:

Հայկական գործոնի ռազմաքաղաքական ասպեկտի մյուս կարևոր ոլորտը Ղարաբաղյան կոնֆլիկտը և հայ-ադրբեջանական ռազմական առճակատումն են: Հենց այս բնագավառում փայլուն կերպով դրսևորվեցին այդ գործոնի հնարավորությունները և բացառիկ կարևորությունը Հայաստանի Հանրապետությունն և Ղարաբաղի պաշտպանության ու ազգային անվտանգության ապահովման գործում: Իսկ դա բնավ էլ դյուրին գործ չէր: Հայկական ռազմական ուժերը ջախջախիչ պարտության մատնեցին ադրբեջանական բանակին, որի թիկունքում կանգնած էր Թուրքիան: Ադրբեջանական ուժերի պարտությունը ռազմի դաշտում պայմաններ ստեղծեց Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության կազմավորման համար:

Շնորհիվ հայկական ռազմական գործոնի, Ադրբեջանը ձեռնպահ է մնում ղարաբաղյան կոնֆլիկտը ռազմական ճանապարհով լուծելուց : Ճիշտ է, այժմ, Հեյդար Ալիևի մահվանից և նրա որդու՝ Իլհամ Ալիևի պրեզիդենտ դառնալուց հետո, Ադրբեջանից ձայներ են լսվում պատերազմական ուղիով Ղարաբաղի խնդիրը լուծելու վերաբերյալ, սակայն նորընծա պրեզիդենտը լավ է գիտակցում, որ դա կապված է անկանխատեսելի հետևանքների հետ: Ադրբեջանի նոր ղեկավարությունը քաջատեղյակ է հայկական բանակի ռազմական հզորության և ներուժի մասին: Եվ եթե նա դույզն ինչ վստահ լիներ, որ պատերազմը կարող է հաղթական վախճան ունենալ Ադրբեջանի համար, ապա վաղուց այդ քայլին դիմած կլիներ:

Հայկական ռազմական գործոնն Անդրկովկասի և Մերձավոր Արևելքի կարևոր իրողություններից է, որը հաշվի են առնում Հայաստանի բոլոր անմիջական ու մերձակա հարևանները: Եվ ոչ միայն նրանք:

Հայաստանի հետ ռազմական համագործակցությունը զարգացնելու հարցում շահագրգռված են նաև ԱՄՆ-ը և ՆԱՏՕ-ն: Վերջին շրջանում այդ բնագավառում տեղի են ունեցել զգալի տեղաշարժեր: Պահպանելով ստրատեգիական համագործակցությունը Ռուսաստանի և Հավաքական անվտանգության պաշտպանության կազմակերպության անդամ երկրների հետ, Հայաստանը, ղեկավարվելով կոմպլեմենտար՝ փոխլրացման քաղաքականության սկզբունքներով, ինքը նույնպես շահագրգռված է իր հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի հետ խորացնելու մեջ: Մեր ժամանակներում կոպիտ սխալ կլիներ անտեսել աշխարհի այդ երկու ամենահզոր ուժերը:

Հայաստանն ԱՄՆ-ի հետ համագործակցում է ինչպես երկկողմանի հարաբերութ-

յունների հիմքի վրա, այնպես էլ ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում: Հայաստանը ՆԱՏՕ-ի «Գոր-
ծընկերություն հանուն խաղաղության» և այլ ծրագրերի անդամ է, մասնակցում է
նրա «Լավագույն ջանքեր» ծրագրին: Հայկական ռազմական ուժերն առաջին ան-
գամ այդ ծրագրի շրջանակներում 2002թ. մասնակցեցին Վրաստանում կայացած
ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների ռազմական վարժություններին, իսկ 2003թ. նման ռազ-
մական վարժություններ տեղի ունեցան Հայաստանի Հանրապետության տարած-
քում, որին մասնակցում էին ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի, Մեծ Բրիտանիայի, Հունաստա-
նի, Իտալիայի և այլ երկրների զորաջոկատները: Ներկա էին նաև թուրքական բա-
նակի սպաները: Եվ, վերջապես, հայկական.ռազմաջոկատը հունական գումարտա-
կի կազմում մասնակցում է Կոսովոյում ՆԱՏՕ-ի խաղաղապահպան գործողություններ-
ին:

Այս պարագան, անշուշտ, ընդգծում է հայկական ռազմական գործոնի էական
նշանակությունը: Եվ այդ առումով, այսինքն համագործակցության ծավալներով,
Հայաստանը չի զիջում Վրաստանին ու Ադրբեջանին, միայն մի տարբերությամբ,
որ նրանք շատ են աղմկում ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի հետ իրենց ռազմական համագոր-
ծակցության մասին: Սակայն կա մի էական տարբերություն: Վրաստանը և Ադրբե-
ջանը պաշտոնապես հայտարարում են ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու իրենց մտադրութ-
յան մասին, մինչդեռ այդ հարցը չկա Հայաստանի արտաքին քաղաքականության
օրակարգում: Թեև չպետք է բացառել, որ համաշխարհային իրադրությունը կարող
է այնպես փոխվել և գլոբալ մասշտաբներով ուժերի այնպիսի հարաբերակցություն
հաստատվի, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հարկադրված լինի վերանայելու
իր մոտեցումն այդ խնդրի նկատմամբ:

Հայկական գործոնը դրսևորվում է նաև կոմունիկացիոն մակարդակով: Դա
առաջին հերթին պայմանավորված է այն աշխարհագրական դիրքով, որ Հայաս-
տանը գրավում է Անդրկովկասում և Մերձավոր Արևելքում, այդ երկու ենթատարա-
ծաշրջանների հատման գծում: Համանման դիրքեր են գրավում նաև Վրաստանը և
Ադրբեջանը: Սակայն այստեղ պետք է նկատի ունենալ երկու հանգամանք:

Առաջին, Հայաստանն ավելի նախընտրելի է Հյուսիս-Հարավ ստրատեգիական
կոմունիկացիայի առումով, որն արդյունք է ստեղծված քաղաքական իրողության:
Վրաստանն ու Ադրբեջանն ավելի են կողմնորոշվում դեպի Թուրքիան և ավելի
նախընտրելի են Արևելք-Արևմուտք ստրատեգիական կոմունիկացիայի տեսանկ-
յունից: Մինչդեռ Հայաստանը, որն ավելի լավ հարաբերություններ ունի Ռուսաս-
տանի և Իրանի հետ, դարձել է Հյուսիս-Հարավ գծի կարևոր օղակ: Եվ քանի որ այդ
գիծը շարունակություն ունի հյուսիսից դեպի Եվրոպա, իսկ հարավից՝ Արաբական
Արևելք և Պարսից ծոց, ապա դրանով ավելի է կարևորվում հայկական գործոնը:

Երկրորդ, Հայաստանի աշխարհագրական դիրքն ավելի նպաստավոր է Հյու-
սիս-Հարավ հաղորդակցման իրականացման առումով:

Սակայն անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների համար ընդհանուրն այն
է, որ նրանք հանդիսանում են տարանցիկ կոմունիկացիաների խաչմերուկ, որը ցա-
մաքային, օդային և ջրային ճանապարհներով Եվրոպան կապում է Կասպիական
ավազանի, Մերձավոր Արևելքի և նրա միջոցով Աֆրիկայի հետ: Ուստի, այդ ընդ-
հանուր տարանցիկ ճանապարհի բաժանումը Հյուսիս-հարավ և Արևելք-Արևմուտք
հատվածների, ավելի շատ քաղաքական շահերի և հակասությունների արդյունք է,
քան թե տնտեսական պահանջ: Մեր կարծիքով, այս երևույթը ժամանակավոր բնույթ
է կրում:

Մեզ համար կարևորը տվյալ պարագայում այն է, որ Հայաստանը հանդիսա-
նում է անժխտելի գործոն հաղորդակցման առումով, որն անտեսելու փորձերը դա-
տապարտված են ձախողման:

Հայկական գործոնը՝ նրա ազդեցության ուժեղացման առումով, ունի սնուցման
մի լրացուցիչ աղբյուր, որից զուրկ են մյուս երկրները: Դա հայ Սփյուռքն է:

Հայկական 5-6 միլիոնանոց Սփյուռքը կարևոր դեր է խաղում այնպիսի երկրնե-
րում, ինչպես ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, Լիբանանը, Վրաստանը, Հունաս-
տանը, Իրանը և այլն, որը զգալիորեն ազդում է հիշյալ և այլ երկրների քաղաքա-
կանության վրա՝ կապված Հայաստանին առնչվող քաղաքական, ռազմական, ֆի-
նանսական, տնտեսական և մշակութային հարցերի հետ: ԱՄՆ-ում և Ֆրանսիայում
գոյություն ունի կազմակերպված հայկական լոբբի, նման միտումներ են դրսևոր-
վում նաև Ռուսաստանում: Լիբանանի պառլամենտում 6 տեղ պատկանում է հայ
համայնքին, որին պատկանում է նաև 1-2 մինիստրական պաշտոն Լիբանանի կա-
ռավարության մեջ: Հայերը պառլամենտական տեղեր են զբաղեցնում նաև Կանա-
դայում, Ուկրաինայում, Սիրիայում, Իրանում, Կիպրոսում, Բուլղարիայում և այլ
երկրներում: Նրանց դերը մեծ է եղել մի շարք երկրների կողմից հայոց ցեղասպա-
նությունը ճանաչելու գործում:

Սփյուռքի գործոնը կազմում է հայկական գործոնի օրգանական մասը, որն ա-
վելի է շեշտում համահայկական գործոնի կարևորությունը:

Մեր դիտարկումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ հայկական գործոնի դե-
րը միտումներ ունի ուժեղանալու Անդրկովկասում և Մերձավոր ու Միջին Արևել-
քում: